Vasile Gogea

VOCI ÎN VACARM

un dialog cu

Monica Lovinescu* și *Virgil Ierunca

Editura și autorul exprimă gratitudinea lor domnului
Gabriel Liiceanu pentru acordul fără rezerve dat publicării acestei cărți.

© Editura EIKON, 2010
Cluj-Napoca, str. București nr. 3A
Redacția: tel 0364-117252; 0728-084801
e-mail: edituraeikon@yahoo.com
Difuzare: tel/fax 0364-117246; 0728-084803
e-mail: eikondifuzare@yahoo.com
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată CNCSIS (cod 132)

ISBN 978-973-757-377-3

Coperta: Adrian GRECU
Editor: Vasile George DÂNCU
Tehnoredactare: Cristina BRAIȚ

Vasile Gogea

VOCI ÎN VACARM

un dialog cu

Monica Lovinescu
și
Virgil Ierunca

Cu o postfață de
Liviu Antonesei

EIKON
Cluj-Napoca, 2010

Exilul şi „democratura”

Vasile Gogea: *Iată, doamnă Monica Lovinescu, domnule Virgil Ierunca, absolut nesperat şi de neimaginat acest dialog, față în față, la Bucureşti. Putem deduce de aici că exilul a încetat?*

Monica Lovinescu: Cred că putem deduce de aici că a existat o Revoluție în România, care ne-a permis să ne întoarcem, în sensul în care nu ne-am fi întors niciodată într-un regim de *socialism cu chip uman*, pe care l-am fi salutat în momentul acela, dar noi nu ne întorceam. Deci, în sensul acesta ne-am întors. Exilul, din păcate, nu cred că a încetat nici din punct de vedere spiritual, nici altfel, pentru că va înceta în momentul cînd se va instaura o democrație reală, care nu poate fi obținută în atît de puțin timp şi nici nu e pe cale de a fi obținută.

Sperăm că va fi. Cred că exilul va exista pînă în momentul în care un exil, comunicativ de data aceasta, care nu implică o separare – frontiera s-a ridicat, s-a ridicat din foarte multe puncte de vedere – , mai are *o funcție* atîta timp cît – pot să preiau formula lui Pierre Hassner? –, în loc de democrație există ceea ce el a numit *o democratură*.

Virgil Ierunca: Da, e şi neieşirea încă din dictatură, şi neajungerea încă în democrație. Dar atîta vreme cît această *democratură* va exista, eu cred că *accentul se va pune pe cel de-al doilea exil.* Adică, a existat un *exil exterior* şi a existat un *exil interior*. În această stare de incertitudine, în acest context de *democratură*, cred că accentul se va deplasa de data aceasta pe exilul din interior al conştiințelor. Pentru că în fața scenariilor diferite, agresive ale momentului de față, sunt intelectuali care îşi văd agresată sau semiagresată demnitatea lor, interioară şi neputînd să se manifeste în cetate pentru a îndrepta, pentru a contribui, pe măsura puterilor lor la reînnoirea ei morală şi civică,

ei vor rămîne frustraţi şi vor regăsi o altă etapă a unui exil interior.

V.G.: *Nu există, oare, în această perioadă, riscul să confundăm o anumită formă de exil interior cu o demisie intelectuală?*

M.L.: Cred că intelectualul se poate, în clipa de faţă, manifesta în cetate. Cred **că trebuie** să se manifeste, cred că o şi face. Fără a vorbi de *ASTRA* la Braşov, de *Grupul pentru Dialog Social* de la Bucureşti, cred că libertatea presei, cu toate îngrădirile, criza de hîrtie, spaţiu tipografic, a permis un fel de explozie a adevărului şi a asigurat o tribună tuturor intelectualilor care vor şi, cred eu, trebuie să se manifeste. Deci, aicea nu trebuie să mai existe un exil interior, nu trebuie să mai existe nici un exil exterior în sensul în care a existat. Cred că trebuie să existe o prezenţă vigilentă şi la unii şi la ceilalţi.

V.I.: Eu n-am vorbit de un exil interior ca o stare închisă. Am vorbit de un exil interior ca o posibilitate nefastă în care scriitorul

responsabil, şi care ar vrea să facă ceva pentru îmbunătățirea condițiilor civile, ar fi cu totul împiedecat. Asta nu înseamnă că, pînă în clipa de față cel puțin, nu asistăm la un fenomen de responsabilitate afişată a unor mari intelectuali, care nu mai fac nici un fel de deosebire între preocupările lor pur profesionale şi intime, de la poeți buni şi pînă la filosofi puri, poeții sunt atît de numeroşi, că nici nu pot să-i numesc, pe cîtă vreme filosofi sunt mai puțini, dar îi cunoaşte toată lumea. Deci, nu e vorba despre un exil închis, interior. E vorba de un exil interior deschis unor agresiuni care poate să-i descumpănească şi care poate să le strice ritmul angajamentului care există, din fericire, în momentul de față în cetate.

M.L.: E un scenariu pesimist asupra imposibilității de a se exprima în cetate în viitor, pe care nu-l împărtăşesc. Sunt de un optimism foarte măsurat. Cred că dificultățile vor fi foarte mari, sunt deja foarte mari, însă cred că trebuie, şi de altminteri o fac, să contribuie intelectualii, scriitorii, gînditorii, gazetarii, oamenii de ştiință, sociologii. Pentru prima oară acest lucru este posibil.

Vacarmul democrației

V.G.: *Într-adevăr, situația în momentul de față, cred că este dominată mai mult de zona posibilului. De altfel, mi se pare într-un jurnal, Constantin Noica spunea, cu oarecare amărăciune, că noi românii, am stat mai mult sub semnul posibilului decît al realului. Din acest punct de vedere aş constata, fără pesimism şi fără optimism, pur şi simplu obiectiv, că peisajul exprimării în momentul de față în România prezintă imaginea unui vacarm aproape asurzitor, din care se simte absența, din ce în ce mai acuzată, a unui discurs coerent şi legitim. Din cînd în cînd, peste acest vacarm asurzitor se fac auzite* ***voci,*** *mai bine sau mai puțin bine timbrate, articulate, dar, din păcate, deocamdată* ***numai voci****. Cele două sau trei centre de emisie a unui discurs din ce în ce mai închegat, cum ar fi* ***Grupul pentru dialog social*** *sau* ***Societatea Timişoara cu Proclamația*** *sa, care ar putea fi un început pentru constituirea unui discurs politic realmente născut în Revoluție, par totuşi încă insuficiente.*

V.I.: Da, par încă insuficiente, însă nu cred că e neapărată nevoie de a număra vocile. Valéry spunea că lui îi e de ajuns un singur cititor. Nu voi merge cu paradoxul pînă la a socoti că este suficientă o singură voce, sau două, trei voci de mari intelectuali pentru a ieşi dintr-un fel de inerţie a angajamentului, angajament de tip solar, şi nu de tip decadent, decăzut, în sensul sartrian al cuvîntului. Dar eu sunt mai puţin *optimist*, am fost acuzat că-mi prelungesc pesimismul şi peste graniţe. E adevărat că timp de patruzeci şi trei de ani, din perspectiva acestor noţiuni aproape vulgare, pesimism-optimism, am fost întotdeauna, pînă în decembrie, pînă la Revoluţie, pesimist. Am crezut că lucrurile nu stau chiar aşa de bine în România, şi în lume în general. Dar, după decembrie 1989, am crezut, încredere aproape optimistă, că este imposibil ca să nu se mişte ceva pe harta civică, etică, politică a României.

M.L.: Eu cred că vacarmul este inevitabil, nu mă plîng de vacarm. Cred că apariţia unor intelectuali care se ocupă, în sfîrşit, de societatea civilă ţine aproape de miracol, cred că trebuie

accentuat acest lucru: discursurile coerente se aud foarte bine şi în vacarm. Vacarmul nu este inutil, după atîta tăcere impusă. Cred că nu-i un fenomen neapărat negativ, acest vacarm. Fiecare trebuie să vorbească, a fost o tăcere aşa de îndelungată – anumite cuvinte nu existau şi apar din nou! – altele trebuie umplute de sens. Cuvîntul libertate a fost întrebuinţat aşa cum ştim, declişeizarea este absolut necesară. Trebuie să putem vorbi de dreptate, trebuie să putem vorbi de libertate, trebuie să putem vorbi de democraţie, fără ca aceste cuvinte schimonosite de totalitarism să ne jeneze. Personal, aş vrea cît mai mult vacarm deocamdată.

V.I.: Nu-i mai puţin adevărat că există vacarm şi *vacarm.* Vacarmul actual, la care asistăm, pe plan de comunicaţie, este totuşi pătat de anumite voci, care, în contextul general, provoacă pur şi simplu dezgustul, dacă nu îngrijorarea. Sunt pentru vacarm, dar sunt pentru un vacarm al democraţiilor. Însă, cînd în acest vacarm sunt oameni care au slujit regimul totalitar – şi nu dictatorial, cum se spune, pentru că ceea ce a fost în România, n-a fost o dictatură, ci întruchiparea

exemplară a unui totalitarism de tip modern, în sensul definit mai ales de Hannah Arendt cu atomizarea completă a societății – este, totuşi, greu suportabil ca în acest vacarm pozitiv, luminos, care ar fi un fel de răspîntie a dialogurilor, să auzi voci compromise pînă în ajunul Revoluției, să asişti la îndemnuri şi lecții de democrație primite de la consilieri intimi ai lui Ceauşescu. Este insuportabil ca acest vacarm democratic să fie asediat în esența lui de dictatori ai culturii personale sau ai ceea ce se numea cultură în timpul lui Ceauşescu şi al clanului său, cînd în acest vacarm, în această răspîntie de dialoguri necesară în cetate există, din nefericire, loc şi pentru aceşti impostori din nou activi, din nou activişti. Lucrurile se complică, iar vacarmul îşi pierde din măreția şi necesitatea lui imediată.

Un „tribunal al tăcerii”

M.L.: Eu m-am gîndit deseori, şi mai cu seamă din decembrie încoace, la necesitatea absolută a unui **tribunal de onoare**, alcătuit din dumneavoastră, intelectualii. Mă gîndeam că adunarea generală a scriitorilor români va începe, aşa aşteptam eu să fie, cu formarea unui astfel de tribunal de onoare, care, nu să ceară procese, nu să ceară uciderea oamenilor, băgarea lor în închisoare neapărat (cînd mă gîndesc la oameni, mă gîndesc la ceea ce spunea înainte Virgil), dar care să le impună, prin mijloace nejuridice, ci morale şi de opinie, un necesar **răstimp de tăcere**. Şi, din punctul acesta de vedere, sunt absolut de acord cu Virgil, vacarmul acesta nu trebuie pătat, pentru că atunci devine un vacarm vinovat. Nu ştiu de ce nu dăm nume, dar în momentul în care un Florescu dă lecţii de democraţie dizidenţilor, mi se pare că sfînta mare neruşinare depăşeşte orişice limită şi este neadmisibilă. Încă o dată, nu e vorba de procese, încă o dată, nu e vorba de ani de închisoare, doar de cîţiva ani de tăcere pentru ca să putem auzi vocile adevărate.

V.I.: Dacă Uniunea scriitorilor, de pildă, ca să luăm un exemplu concret, s-ar feri de această sintagmă pretențioasă și, poate, de prea mare răsunet oratoric, **tribunalul de onoare**, ar fi, totuși, rolul ei să întocmească un **tribunal al tăcerii**. Pentru că, juridic vorbind, nu se poate instaura o lege a tăcerii, sau un moment al tăcerii.

M.L.: Aș vrea să facem o precizare care mi se pare foarte importantă. Nu e vorba de a fi sancționați moral toți scriitorii sau intelectualii care, la un moment dat, au produs un mic articol de circumstanță, după cum nu e vorba, pe plan general, privind membrii de partid, care sunt numărați și cu familiile lor, ca să fie mai mulți – mă întreb de ce lipsesc vecinii! – de o sancțiune generală. Însă, în *plecăciunile de la curte*, au fost plecăciuni consecvente, au fost șiri ale spinării încovoiate mereu, sistematic, au fost cei care au ajutat la lupta împotriva culturii, pentru a nu mai vorbi de celelalte... Relativitatea e un păcat în momentul de față, ori acei oameni sau suboameni, cum n-au conștiință, și „conștiința" lor ar trebui să le

dicteze acest lucru într-o formă sau alta: că este un tribunal al tăcerii, că este un tribunal al onoarei, că este o campanie de presă susținută.

Recuperarea memoriei

V.G.: *În această perspectivă cred că o asumare a participării directe sau indirecte, mai mult sau mai puțin vinovate, a culpei individuale, a fiecăruia, pentru tot ceea ce s-a întîmplat în aceşti patruzeci de ani de totalitarism în România, ar fi binevenită şi necesară. Am putea să facem apel, dacă nu la altceva, fie şi numai la cele patru nivele ale culpei, sau cele patru noțiuni ale culpei, definite de Fromm, care etajează culpa de la nivelul metafizic, cel mai înalt, pînă la culpa juridică, instrumentalizabilă într-un proces, trecînd prin culpa politică şi cea morală. Mă gîndesc că ar putea fi de ajutor moral tuturor scriitorilor, intelectualilor, oamenilor lucizi –*

singura minoritate adevărată din România acestei perioade...

M.L.: …în tot cazul, cea mai năpăstuită…

V.G.: ...cea *mai năpăstuită şi cea mai puțin apărată peste tot în lume, nu numai într-un regim totalitar – reîntoarcerea întregului exil militant românesc, chiar dacă nu în persoană, dar prin ceea ce a reprezentat acolo. Această reîntoarcere, deci, a cărților exilate, interzise, pierdute, şi recuperate în țară ar avea un rol de recuperare, a unei părți, a unui capitol absent din istoria culturii române în ultima perioadă de timp, sau ar putea şi deschide căi de dezvoltare?*

V.I.: Da, nu trebuie să fetişizăm la modul excesiv aportul exilului. Există exil şi *exil*. În planul creației pure, în ce mă priveşte, spre stupoarea confraților mei, scriitori din exil, am susținut întotdeauna, chiar şi în epoca dură, epoca stalinistă, în epoca realismului socialist, sau în diversele etape ale *erei Ceauşescu*, că literatura adevărată, de pildă, se face la ea acasă, adică în România, noi nefiind decît nişte componente

provizoriu deportate peste graniță și *sub vremi.* Deci, din punct de vedere literar să spunem, ca să fim mai preciși, cultura în primul rînd, literatura se făceau în țară. Acuma, aportul celălalt, al exilului, e de alt ordin, dacă vreți **etico-politic**. Ceea ce cred că e nevoie să fie de data aceasta împins spre revenire în România sunt mărturiile oamenilor care au trecut printr-o experiență concentrațională în România înainte de a se exila. Pentru că ei au scris în cărțile lor propria lor experiență pe care cei din țară n-au avut cum să și-o facă publică, din cauza cenzurilor de toate felurile. Deci, un aport important ar fi revenirea și tipărirea, sau retipărirea în România a acestui grup de mărturii, pentru ca memoria totală a fenomenului românesc să nu fie știrbită. Adică ceea ce oamenii n-au putut spune în România și-au spus-o cei care au trăit o experiență tragică înainte de a se exila. Aceste mărturii ar putea contribui la acest imens dosar al memoriei care se așteaptă. În Uniunea Sovietică, ceea ce e mai important acum, nu sunt neapărat romanele sau poemele, sau nu e importantă literatura de creație, deși e și ea interesantă,

au apărut scriitorii oarecum interesanți din punct de vedere al metamorfozei formelor de creație, dar în epoca perestroikăi toate editurile sovietice sunt copleşite de **documente**. Adică, **memoria**, memoria unei societăți care a fost atomizată şi trebuie acum să asistăm la un fenomen de recuperare a tot ceea ce a fost întinat, ştirbit şi, pînă la moment dat, a chiar nimicit memoria unui popor.

Exilați şi „deplasați"

M.L.: Aş vrea să adaug că aicea, acel dublu exil despre care vorbea Virgil, trebuie reținut şi la această întrebare. Cred că pentru recuperarea memoriei, exilul exterior nu este de ajuns, trebuie şi cel interior. Pentru că, dacă scriitorii, intelectualii, martorii n-au literatură *de sertar*, şi cred că va fi foarte puțină literatură de sertar, ei pot acuma să scoată literatura din *sertarul lor interior* şi din mintea lor şi cred că va fi

tot aşa de important ca şi aportul exilului. În general, să ştiţi că această diferenţă care se face, cel mai adeseori în sens bun, dar cîteodată în sens rău – „nu vrem străinii, exilaţii" – mie mi se pare complet falsă. Toţi scriitorii au avut o singură patrie, aceea a limbii. Văd un rol de ecou al exilului exterior pentru ceea ce se petrece în ţară, şi un rol de vigilenţă care nu va înceta, după cum am spus, decît odată cu instaurarea unei democraţii reale. Însă nu văd deosebiri prea mari între ceea ce au de făcut în planul memoriei cei din exterior şi cei care nu mai sunt şi nu mai trebuie să fie *exilaţii din interior*.

V.I.: Da, pentru că, atunci cînd am discutat problemele de natură internă circumscrise în spaţiul românesc, am afirmat că nu trebuie să fetişizăm exilul. Să ştiţi că există şi oameni care s-au exilat pentru a regăsi aceeaşi impostură. Eu, cînd am întocmit de-a lungul anilor o **antologie a ruşinii**, am completat-o întotdeauna cu o rubrică a acelor români exilaţi care nu şi-au asumat condiţia de exil, care nu priveau spre ţară, sau priveau spre ţară

aşa cum societatea totalitară privea, şi privirea societăţii totalitare se întîlnea cu privirea lor. Pe aceşti români nu i-am numit niciodată români exilaţi, i-an numit **români deplasaţi**.

V.G.: *Aşadar, pentru a continua, în această reîntoarcere acasă a literaturii exilate, a speranţelor deportate – căci s-au deportat nu numai oameni, nu numai cărţi, s-au deportat şi speranţe în aceşti ultimi ani, mai ales – un rol important, nu credeţi că l-ar putea avea eseul politic, atît de necesar, mai ales astăzi, şi atît de puţin ilustrat pînă acum în literatura română, în opoziţia română, cu foarte puţine excepţii, pe care le cunoaştem...*

V.I.: E adevărat, ne-a surprins întotdeauna lipsa eseului politic în România. Oamenii de litere au făcut opere remarcabile în toate domeniile de estetică pură, formele de estetică şi de literatură pură – pentru că, într-o paranteză, cum am mai spus-o, eu nu ştiu ce-i aceea *literatură pură*, mi se pare un concept învechit şi demodat, *artă pentru artă*, este un lucru care aparţine deja trecutului, este o

formulă care nu depăşeşte pragul secolului al XIX-lea – eu am impresia că literatura cea mai modernă sau postmodernă este **o literatură impură**. Dar, la rîndul nostru trebuie să fim înțelegători cu această lipsă, cu acest vid al eseului politic pentru că dumneavoastră ştiți foarte bine că în România, de pildă filosofia şi mai ales sociologia au fost surghiunite mult mai vîrtos decît teologia.

M.L.: Sau decît teoria literară.

V.I.: Sau decît teoria literară, bineînțeles. Dar să rămînem în sfera preocupărilor filosofice. Era chiar mai acceptabilă pînă la un punct o preocupare pur metafizică sau pur fenomenologică – vezi scrierile lui Noica, vezi *Ontologia* lui Noica – decît o sociologie, şi dumneavoastră ca sociolog ştiți mai bine decît mine cît de surghiunită a fost această ştiință, şi pe bună dreptate, pentru că sociologul operează din interiorul societății şi o societate civilă care e pulverizată într-un sistem totalitar înlătură prin forța lucrurilor prezența observatoare şi conştientă a menirii sociologului.

O privire concretă

V.G.: *Oarecum solidar cu acea extraordinară conferință ținută de Gabriel Liiceanu la* ***Casa Pogor****, la Iaşi, cu prilejul aniversării lui Titu Maiorescu, intitulată* ***Patologia spiritului şi a culturii****, am susținut şi eu, de cîțiva ani, necesitatea elaborării unei* ***oncologii sociale****, într-o societate total cancerizată.*

V.I.: Da, e un exemplu. E un exemplu extrem de semnificativ, pentru că un fenomenolog, un gînditor, un heideggerian, care în principiu ar trebui să fie atras numai de aceste preocupări, care au spațiul lor de închidere şi de răspîndire, pentru că merg în esența lucrurilor, pare să înțeleagă că nu poți să clamezi pe toate răspîntiile problema ființei şi a neantului, acestea sunt probleme de cunoaştere intimă, de preocupări care au îngrădirea lor. Însă ce e semnificativ, e că un Gabriel Liiceanu, care face parte din această categorie de gînditori şi de filosofi în înțelesul natural şi împlinit al cuvîntului, a simțit nevoia să iasă din sfera

metafizicului, ontologicului, *a meditației meditante*, a preocupărilor lui intime şi pur filosofice, şi să abordeze – i se impunea de data aceasta ca o necesitate tot atît de interioară – probleme ca acelea expuse la faimoasa conferință (textul a apărut după aceea), în care sunt puse oarecum într-o paranteză trecătoare preocupările intime ale heideggerianului şi el se adresează, priveşte de data aceasta, în social, în societate. Pentru că se iveşte un moment în istorie în care meditația meditantă îşi dă seama că e nevoie de un alt fel de privire. E vorba de o privire concretă, care mişcă alt teritoriu, alt perimetru de preocupare imediată, aceea a însănătoşirii pe cît cu putință a societății civile.

M.L.: Cred că trebuie să insistăm asupra demersului exemplar al lui Gabriel Liiceanu, pentru că dacă patologia a fost pusă încă sub regimul de teroare, nu numai spirituală de altminteri, de cînd orizontul totuşi s-a deschis, Gabriel Liiceanu a înțeles să fie în cetate, prin cetate, într-un limbaj care nu-şi pierdea nimic din profunzimea lui, însă un limbaj accesibil

tuturor. Iar *prezența* lui Gabriel Liiceanu mi se pare într-adevăr exemplară din acest punct de vedere.

V.I.: Chiar demersul lui e interesant, pentru că, în fond, îl găsim pe „sociologul" de data aceasta, dacă vreți între toate ghilimelele. Gabriel Liiceanu, într-o poziție husserliană, își dă seama de importanța conceptului de *orizont* şi, husserlian, trece – interogînd sau privind – orizontul, iese din sfera pură a obiectelor şi peste aceste cercuri de orizont, de tip husserlian, el priveşte în mod inedit asupra unui *orizont neglijat*, însă pentru noi concret, imediat: orizontul social, orizontul etico-politic.

V.G.: *Mi se pare deosebit de semnificativă şi intenția, chiar dacă nu declarată oficial, la un moment dat, în jurul căreia s-a speculat foarte mult, de a candida la preşedinția țării. Mă gîndesc că aceste speculații pot avea şi alte semnificații: nu neapărat candidatura la preşedinția politică a României să fi fost ținta, poate fi vorba în acest gest şi de un semnal de alarmă pe care Gabriel*

Liiceanu a încercat să-l tragă, să ne trezească, să ne facă să înțelegem că e nevoie și de o concurență, de o campanie pentru a ne alege și un președinte moral, care nu neapărat el trebuie să câștige acest post, dar este foarte important să candidăm cu toții la el.

V.I.: Este important, cu condiția să acceptăm un lucru: că el nu și-a propus, el *a fost împins*. Modestia lui insuportabilă l-a împiedicat. Să nu ne gîndim o clipă măcar că el ar fi dorit acest lucru. Însă oamenii care au recunoscut în această conștiință curată și responsabilă în toate sensurile cuvîntului, responsabilitate și demnitate a gînditorului, l-au împins spre aceasta. Deci, inițiativa, în nici un caz, nu este a lui. Dar, faptul că cei care au descoperit în această conștiință posibilitatea proiectării acestei conștiințe într-o societate și într-un moment de *schimbare la față* posibilă a societății românești, aceasta mi se pare semnificativ.

M.L.: Ar fi fost extraordinar dacă oamenii care au luat această inițiativă găseau și forța de a înfrînge modestia de care vorbeam, pentru că

ne-am fi aflat brusc în altă situație. Am fi avut – fără a compara ca valoare absolută, întrucît cred că valoarea lui Gabriel Liiceanu e mai mare pe un anumit plan decît a lui Havel – însă am fi putut avea un Havel, am fi putut avea corespondentul unui Geremek, am fi putut avea o altă față și pentru noi, și pentru ceilalți. Și pentru străinătate și pentru noi, am fi putut avea vocea care ne-ar fi trebuit chiar dacă vocea aceasta n-ar fi fost cîștigătoare pe plan strict politic sau ca număr de voturi. Cred că iarăși ar fi fost un exemplar din acest punct de vedere. Mă gîndesc la un lucru. Gabriel Liiceanu într-o prestație, cum se spune, la televiziune, reluată apoi în revista ***22***, a exprimat cîteva idei necesare, clare, pentru care l-am văzut atacat ca *eticist*, ca un *moralizator*, de diverși oameni de la care nu m-aș fi așteptat la un astfel de atac. Mă explic: atacurile acestea veneau și din partea unor scriitori cu o conștiință estetică foarte dezvoltată. Este adevărat – am făcut și s-a făcut din estetism și literatura estetică o *artă de rezistență*. Dar cred că nu acoperă toată rezistența împotriva regimului totalitar. Cred că ea nu acoperă, sau **nu mai** acoperă realitatea

de față, iar atacurile sistematice împotriva celor care cer o anumită etică mi se par foarte grave. Nu prin violența lor, dar prin existența lor. De ce atacurile împotriva lui Paller, de ce atacurile împotriva lui Gabriel Liiceanu, cînd Havel în discursul său de întronizare la preşedinția republicii spune – Havel, cu anii lui de închisoare, de dizidență, fără nici o pată – spune: suntem toți vinovați, pînă nu ne curățim de această vinovăție, nu vom putea face nimic. Havel o spune! Havel este aplaudat în întreaga Cehoslovacie. Cînd asemenea voci intervin la noi, sunt culpabilizate imediat. Aicea mi se pare că e un proces de maturizare şi de conştientizare care sper să se producă, deşi nu sunt semne încă.

V.I.: Da, această rezervă manifestată împotriva eticismului, pentru că a devenit deja *un ism,* **refuzul** şi buimăceala care i-a cuprins pe anumiți scriitori, de talent de altfel, foarte importanți în peisajul cultural românesc, mi se pare de neconceput. Nu înțeleg nimic, cu atît mai mult cu cît am asistat şi poate că vom mai asista încă, dacă ei vor mai putea găsi

posibilitatea să se exprime (cred că da). Am asistat la un fenomen paradoxal, nu e singurul de altfel: oamenii care au vorbit în România despre vinovăția colectivă au fost oameni care nu aveau să-şi reproşeze nimic, în vreme ce ceilalți, care aveau să-şi reproşeze multe lucruri, de la tăcere pînă la laşitate manifestă, au tăcut, de data aceasta tăcerea are conotații vinovate, au început să întroneze această separație ciudată, pitorească, aş spune, din punct de vedere moral – există şi un pitoresc al moralului – între o vinovăție colectivă, despre care vorbea Jaspers după primul război mondial, despre care vorbea Havel, despre care au încercat şi au vorbit aici, cine? Gabriel Liiceanu, Octavian Paller între alții, ca să li se răspundă cu o iritare pe care n-aş vrea s-o calific, atît de acută totuşi, din partea unor scriitori, a unor oameni care ştiu ce înseamnă a medita în peisajul pur literar, în peisajul pur artistic. E un lucru pe care eu nu l-am înțeles.

O nouă geografie morală

V.G. : *Deci urgența primă, în acest moment, ar fi să re-desenăm o* ***nouă geografie morală****, mai ales, a țării, nu atît economică, nu atît politică, cît mai ales morală, în care aș îndrăzni să spun că ar trebui să avem puterea de a înțelege că* ***Marea Neagră****, de exemplu,* ***începe, pentru noi românii, de la Sighet****. Că, știu și eu,* ***cîmpul spiritual al mănăstirii Rohia începe de la Piteşti*** *și așa mai departe.*

V.I.: Da, este o formulare foarte frumoasă și foarte justă. (Observați cum reabilităm și trebuie să reabilităm așa-zise *clișee*, binele, adevărul, frumosul.) Este, cred, nevoie de această reabilitare a clișeelor **solare**, pentru că ele sunt reduse la tăcere de alte clișee care sunt clișeul clișeelor, care sunt pînă la urmă niște slogane noi. În ce privește conceptul de **nou**, care a trecut de la uzanța lui pur literară, trece acum în preocuparea politică, mă gîndesc la sintagma „*omului nou*" în care nimeni dintre noi n-a crezut. Am crezut că e formulă, e un slogan, este un clișeu de propagandă a unui

sistem totalitar. Ori, e foarte curios şi e foarte plin de tîlc faptul că *omul nou* a fost, într-adevăr, o realitate. Avem sub ochii noştri în momentul în care vorbim „*oameni noi care cer o democraţie nouă*", care cer „*o democraţie originală*", care cer „*o democraţie inedită*". Omul pur şi simplu pînă acum cerea o democraţie neadjectivată, nu era nevoie să fie nici nouă, nici inedită, nici originală. Deci omul cerea democraţie. Democraţia este sau nu. *Omul nou cere democraţie nouă*. „Omul nou" n-a murit!, pentru că văd ca o exigenţă de urgenţă politică crearea unei democraţii noi! La această permanenţă şi la această regăsire întruchipată în concret a *omului nou* nu credeam să asist.

Omul nou n-a murit!

M.L.: Da, cred că pentru făurirea acestei democraţii neadjectivate, cum spune Virgil, urgenţa, o simţim cu toţii, e transformarea de care vorbea Noica, neasumînd pînă la

capăt semnificația propriei sale cerințe din moment ce expulzase eticul din sistemul său de gîndire, într-o frază inspirată, vorbind despre *transformarea unui popor în populație*. Cred că acum trebuie săvîrşită operația inversă, *transformarea unei populații în popor.* Şi aicea cred că rolul intelectualilor este de primă urgență, nu numai de primă importanță.

V.G.: *S-ar pune problema unei reîntoarceri la un discurs şi o realitate pure şi simple, lipsite de adjectivări. În acest sens, discursul politic încă rostit oficial nu s-a eliberat de cohortele de atribute, adjective, metafore şi toată gesticulația – nu gestul, gestul aparține omului –* ***gesticulația care aparține omului nou****. În acest sens cred că ar trebui să revenim, să redescoperim forța propoziției construite numai din subiect şi predicat. Din această perspectivă, după atîția ani reveniți în țară, în ce țară considerați că v-ați întors? În țara pe care ați părăsit-o, în țara cu care ați încercat să dialogați atîția ani spre binele ei, spre eliberarea ei mai cu seamă morală, sau într-una care încă nu s-a născut şi îşi caută încă propoziția care s-o definească?*

M.L.: Cred că toate trei deodată. În țara pe care am părăsit-o și pe care am regăsit-o, regăsind-o în amintire; țara pe care am părăsit-o cu tot intervalul acelor dictaturi, mini-dictaturi le-aș spune acuma, pentru că par un paradis față de ceea ce a urmat, țara aceea de la sfîrșitul primului război mondial – eu mă născusem pe la sfîrșit – pînă prin primii ani ai dictaturii carliste care a fost o dulce parodie, o operetă agreabilă, țara aceea – trebuie insistat asupra acestui lucru – era, cunoștea, **practica** democrația. Democrația e singurul sistem politic, și din acest punct de vedere e cel mai puțin rău, care-și recunoaște imperfecțiunile. Și democrația română își avea imperfecțiunile sale. De aicea pînă la a ceda valului general de a caragializa totul și de a face o caricatură de democrație, e un fals imens care „servește" mereu și care nu trebuie făcut. Pentru că democrația română, dacă ar fi fost într-adevăr o caricatură între cele două războaie mondiale, ar fi fost pur și simplu guvernată de același partid, care n-ar fi pierdut niciodată alegerile, dacă urmărea *Scrisoarea pierdută*. Ori, nu mai eram în epoca *Scrisorii pierdute*. Eu însămi cînd mergeam, de mic

copil, la teatru, să văd pe Caragiale, îl adoram, dar mi se părea ceva care aparținea trecutului. Iar ultimele mele complexe de democrație balcanică le-am pierdut în momentul în care am ajuns la Paris, în 1947. Era același sistem, cu imperfecțiunile lui. Noi am avut **această** democrație. Nu ne-am întors în democrație, ne-am întors cu nostalgia democrației trecute și cu speranța democrației viitoare, al cărei temei trebuie să se pună, și foarte solid. În rest, e o poveste de ordin sentimental, care într-adevăr nu poate fi descrisă pentru că o facem după patruzeci și trei de ani. O las în închipuirea fiecăruia.

Provizorat și absolut

V.G.: *Există și un Caragiale grav, tragic...*

V.I.: Evident, dar acest Caragiale tragic era evident un Caragiale care apăra niște valori

extrem de banale, cum sunt armata, biserica, cuviosenia, libertatea presei în mod absolut general – să nu uităm că la sfîrşitul secolului trecut, Caragiale, într-unul din articolele sale politice, spunea că România, prin 1890 şi ceva, era ţara cu presa cea mai liberă din Europa. Deci, acelaşi Caragiale care ridiculizează – prin distanţă, ar trebui să spunem noi – democraţia românească, era conştient de adevăratele temeiuri serioase, pînă la tragic, ale societăţii româneşti şi ale valorilor care chezăşuiesc şi care sunt la temelia unei societăţi sănătoase. E un alt Caragiale. Nu ştiu dacă este momentul să ne întoarcem la acest Caragiale tragic, dar, în orice caz, distanţa pe care va trebui s-o luăm faţă de propria distanţă, invizibilă în însuşi teatrul lui, este actuală. Pe de altă parte, vorbind de „democraţia nouă", e foarte curios, că oameni care ridică provizoratul la rang de absolut vor ca democraţia, ca democraţia lor „nouă" să fie absolută. Adică oamenii care instaurează un guvern, oamenii care fac apel la un provizorat pe care îl transformă după aceea, îşi reneagă propriile lor angajamente şi le transformă în ceva absolut, vor cu adevărat,

pînă la urmă, oricît de curios şi de paradoxal s-ar părea, să pună absolutul în cetate. Or, asta – a pune absolutul în cetate – este, în fond, a face primii paşi spre un regim totalitar. Pentru că un absolut nu se pune în cetate, te mulţumeşti cu o democraţie de tip banal, care gospodăreşte societatea şi atîta tot. Absolutul îl pui în cu totul alte valori, care transcend societatea civilă. Absolutul îl pui atunci cînd eşti credincios, în Dumnezeu; atunci cînd ai alte valori, îl pui în artă, îl pui în meditaţie, în orice caz, rolul absolutului nu e în cetate. Rolul absolutului este dincolo de cetate. Nimic nu este mai grav decît, după ce am trăit patruzeci de ani o formă de absolut în cetate, să revenim la această specie de absolut, chiar dacă el se vrea sau se dialectizează întru apariţia lui sub forma de socialism, sau comunism cu chip uman etc., etc.

V.G.: *Mi se pare foarte importantă această surprindere a tendinţei de a pune absolutul în cetate a tuturor regimurilor totalitare. Şi cred că această tendinţă reprezintă singura lor moştenire cu care au intrat în istorie, cu care*

au preluat, au uzurpat – mai corect – puterea, unde s-au instalat. A fost apoi transformată cu obstinație, printr-un sistem ***abuziv*** *considerat* ***juridic***, ***instituțional***, *într-o aparență de legalitate, de fapt acoperind o serie nesfîrşită de nelegiuiri.*

Ipocrizie şi „sinceritate"

V.I.: Da, dar e o diferență, pentru că în momentul cînd fascismul se instalează în cetate, el face apel la absolut în mod evident. N-avem decît să citim **Mein Kampf**, n-avem decît să citim discursurile lui Mussolini şi nu avem decît să privim evoluțiile, nu ale revoluției bolşevice, eu numesc revoluția bolşevică un fel de lovitură de stat, şi vom vedea că acest absolut era deja proclamat, adică trebuia să ştii la ce să te aştepți. Ceea ce este nou în climatul de *democratură*, este că oameni care-şi spun că au o misiune provizorie, oameni care relativizează

valorile politice, în fond, ajung la absolut fără să-l proclame. Dar rezultatele sunt aceleaşi.

M.L.: Eu aş spune că această recunoaştere a intenţiilor nu a existat decît în fascism şi nazism. Pentru că în bolşevism, de la început, una a fost propunerea, iar realizarea era contrariul ei. Să luăm exemplul cel mai banal: dictatura proletariatului a fost şi în Rusia, şi în ţările satelizate de Rusia, o dictatură **asupra** proletariatului. E exemplul cel mai la îndemînă şi totul a urmat în felul acesta. Fericirea oamenilor se transformă în nefericirea lor, egalitatea devenea o inegalitate flagrantă pentru că nu există, în nici un regim comunist, acea scară ierarhică de salarizări diverse care asigură un fel de unitate societăţii. Există **nomenklatura**, pe de o parte, şi cei care n-aveau nimic, pe de alta. Totul era transformat în contrariul a ceea ce fusese anunţat. Aşa că în această neproclamare a adevăratelor intenţii găsesc că există o moştenire pe care nu avem nevoie s-o analizăm. Există, este evidentă.

V.I.: Da, în fond, observaţia e foarte justă. Ajungem la o disociere pentru că se asimilează

foarte uşor, am impresia, nazismul cu comunismul. E totuşi o imensă deosebire, nu e o deosebire în rău, ci o deosebire de proclamare, dar şi de proclamaţie a răului. Naziştii şi fasciştii spuneau: „Iată ce vă propunem noi". Dacă citim **Mein Kampf**, şi dacă oamenii ar fi citit **Mein Kampf**, vedem că există o coerenţă absolută între ceea ce propunea Hitler şi ceea ce făcea. Deci totul era riguros în nazism şi fascism. Ce se întîmplă în celălalt regim totalitar? Eu cred că asistăm la un fel de proliferare *dialectică* a răului. Pentru că originalitatea comunismului este în a proclama una şi a face cealaltă, adică în a introduce, a înscăuna absolutul în cetate prin ceea ce îl contrazice în modul cel mai evident, prin **minciună**. Naziştii erau toţi sinceri însă noi nu îi luam în serios. Tot programul lor era expus de la început. Revoluţia bolşevică, sau lovitura de stat bolşevică, instaurează minciuna din primii ei ani de domnie şi de răsturnare a societăţii de tip tradiţional democratic, cum era. Deci, mie mi se pare că între aceste două forme de totalitarism, cel mai grav, din punct de vedere moral, este totalitarismul comunist, pentru că pleacă şi proclamă absolut binele

şi se împlineşte în rău, prin medierea şi mai rea a minciunii. Şi minciuna ca intermediu, ca mediator dintre scop şi rezultat real este coordonata esenţială a definiţiei structurii intime a comunismului. Pentru că minciuna aceasta continuă să articuleze aparenţele oricărei forme de comunism, fie el de tip virulent, catastrofic, fie de tip neoliberal, cu *chip uman* etc. Aşadar, minciuna este o articulaţie permanentă, care perverteşte de la început pînă la sfîrşit. Minciuna este în articulaţia mereu deschisă care defineşte toate treptele formelor de comunism instaurate în istorie.

„Omagiul" minciunii

V.G.: *Era atît de completă minciuna, în ultimele luni chiar, la noi, încît discursul oficial* ***pleznea*** *foarte des, se trăda prin acele indecidabile, cum le numea Derrida, dezvăluind fără voia lui exact acest contra-sens de fapt pe care îl obtura,*

în opoziție cu sensul oficial pe care îl susținea. Există asemenea formule, am detectat o parte din ele, n-am reuşit să-mi termin analiza pentru că Revoluția mi-a luat-o înainte. De pildă: ***„ocuparea deplină a forței de muncă****", cum se spunea, în sensul de a elimina complet şomajul, spre binele clasei muncitoare, spre creşterea continuă a nivelului de trai etc., etc. ... Dar, am văzut cu toții că „ocuparea deplină a forței de muncă" a fost ocuparea deplină a forței de muncă* ***la propriu, inclusiv militară****. Am ascultat celebra formulă a lui Ceauşescu, „deplina egalitate în drepturi, fără deosebire de naționalitate". Această* ***„fără deosebire de naționalitate"*** *s-a dovedit a fi chiar nici o deosebire de naționalitate, adică chiar criminală, pentru că nu există egalitate adevărată decît în deosebire.*

V.I.: Dar, chiar şi în momentul în care vorbim, ceea ce stinghereşte cel mai mult, nu este atît voința de putere, care şi ea este detestabilă şi care e neonorabilă pentru bine-voitorii ei, pentru cei care se pun în această situație de a se agăța de putere cu orice preț, nu, nu acesta este

lucrul cel mai acut care agresează conştiinţele, ci faptul că această articulaţie a unui totalitarism precis, a totalitarismului comunist, continuă să fie la ordinea zilei. De la omul de pe stradă, pînă la intelectual, ceea ce stinghereşte enorm şi ceea ce naşte o mulţime de alte perversiuni, frică, sfială faţă de înnoirea societăţii etc., etc.; toate acestea sunt nişte procese succesive şi mereu deschise, mereu ameninţătoare ale unei minciuni care se dialectizează necontenit, de la lovitura de stat bolşevică pînă în zilele noastre. Şi, acuma minciuna nu stă numai cu *regele* la masă, dar minciuna stă şi la săraca masă a oamenilor simpli, a muncitorilor, a oamenilor care îndură atîtea privaţiuni cotidiene. Minciuna este astăzi, de la *vodă* pînă la popor şi pînă la *prostime*, prezentă. Ori, dialectizarea permanentă, acest **omagiu pervers** adus minciunii mereu deschise, e poate unul dintre lucrurile cele mai grave ale momentului pe care îl trăim.

M.L.: Aş avea o sugestie, care nu trebuie prost înţeleasă. Pentru ca aceste sechele ale minciunii, atît de sistematică, să poată dispărea – poate

părea paradoxal – dar cred că ar trebui să avem un partid comunist, ca în celelalte țări care se eliberează încetul cu încetul. Mi se pare că dacă acest partid reformat, pierzîndu-şi membrii, schimbîndu-şi numele, cu chip uman, ar exista pe față şi ar participa la alegeri obținînd 2 sau 3 la sută, nu ştiu cît la sută, pe față, ar mai avea cu cine vota fosta Securitate care n-a fost arestată, ar şti omul de rînd pe ce lume se află. Cred că la noi, unde termenul comunism chiar a dispărut, riscăm să fim cei mai infectați de acest comunism. Eu nu spun că din rea credință, poate că vor ca **acest** comunism să fie desființat, chiar cei care nu întrebuințează termenul, chiar proclamațiile partidelor, cei mai mulți activişti. S-ar putea să fie real. Nu e mai puțin adevărat că e o moştenire fatală. La oameni care au fost în acest sistem activi atîția ani de zile, reflexele le sunt comuniste. Termenul nu mai există şi metodele continuă! Pe cînd în celelalte țări ale răsăritului lucrurile se fac poate mai încet, partidele comuniste există, de bine de rău se rup carnetele de partid, de parcă n-ar fi existat carnet de partid niciodată. Eu n-am văzut aici rupîndu-se nici un carnet

de partid niciodată. Ceilalți îşi au partidul lor comunist, aşa puțin, la coadă, responsabil şi ştii cu cine ai de-a face. Eu pledez – îmi permit această sugestie – pledez, paradoxal, pentru existența unui partid comunist.

Recursul la Caragiale

V.I.: În legătură cu asta eu, deşi sunt pentru îndepărtarea sfioasă de recursul permanent la Caragiale, mă întorc totuşi la Caragiale, şi de data asta nu e vorba nici de Caragiale zeflemitorul democrației româneşti, nici de Caragiale tragic şi serios, care e mai puțin cunoscut, ci de *un Caragiale intermediar, de un fel de model vaporos*. Pentru că, în fond, astăzi cetățeanul este turmentat altfel, asistăm la mulțimi de cetățeni turmentați, care nu sunt turmentați ca personajul lui Caragiale, ci sunt turmentați de minciună. Ei nu ştiu să voteze, nu ştiu cu cine să voteze din cauză că apare *un*

alt alcool, mult mai primejdios, mult mai puțin pitoresc, mult mai puțin caragialesc – este turmentarea cetățeanului de către minciună.

V.G.: *Este o imagine aproape apocaliptică a unei societăți în care nici măcar şansa unui Agamiță Dandanache se pare că n-o avem…*

M.L.: Mie mi-a plăcut foarte mult cartea lui Mircea Iorgulescu despre Caragiale. Eseul lui. I-am spus şi lui că este atît de obsedat de momentul pe care îl trăieşte, încît îl cheamă puțin forțat pe Caragiale la el. Dar am fost foarte tristă pentru Pristanda, pe care l-a transformat în securistul perfect. Ori, Pristanda era un blînd polițai, se urca şi el acolo să vadă şi să audă ce vorbesc unii, cădea, avea „renumerație" mică, nişte griji omeneşti... un Pristanda avem în toate societățile, nu trebuie să-l confundăm pe acest biet polițai... mie îmi era foarte simpatic, cum apărea Pristanda pe scenă, aplaudam, îmi aduc aminte, şi nu cred că era dintr-un viciu totalitar. Însă, *cetățeanul turmentat de minciună*, cred că are dreptate din punctul acesta de vedere. Eu nu pledez

împotriva lui Caragiale. Spun doar că, noi românii, avîndu-l pe Caragiale**, riscăm** în fața tuturor fenomenelor tragice, uitîndu-l pe Caragiale din articole şi pe Caragiale din proză, **să relativizăm totul.** Primele şedințe ale Parlamentului (C.P.U.N.-ului, n.m. V.G.) vor fi fost ele cum vor fi fost, eu n-am văzut, nu eram aici, nu s-a transmis la televiziunea franceză, dar am auzit un singur epitet de la toată lumea, *caragialesc.* Ei, sunt şedințe foarte pitoreşti în Camera deputaților din Franța, dar nimeni nu se gîndeşte, neavînd un Caragiale, să le demonetizeze. Caragiale, a cărui operă rămîne de neînlocuit, Caragiale care este unul dintre autorii clasici români la care țin cel mai mult, de care nu m-aş putea lipsi – nu e aici o pledoarie anti Caragiale, pentru Dumnezeu! – dar recursul permanent la Caragiale cred că ne îndeamnă spre o relativizare alergică a lucrurilor.

Apocalipsul portativ

V.I.: Eu, aici la Bucureşti, ca să refolosim polaritatea vulgară, sunt mai puțin pesimist. Ați vorbit, adineauri, despre *apocalips.* Nu sunt de acord cu această observație pentru că apocalipsul e un termen prea tare, apocalipsul de azi e de fapt **portativ.** Pentru că cetățeanul mai puțin turmentat, dacă s-ar regăsi cu posibilitățile pe care le are, în cadrul acestui apocalips portativ, putînd să voteze liber şi nelasîndu-se influențat de presiunile pre-votului, poate oricînd să transforme acest apocalips portativ într-un fel de rezultat neaşteptat, de rezultat inedit. Depinde de el ca apocalipsul să se instaureze în condițiile lui tragice, sau depinde de el dacă transformă acest apocalips portativ, eliberîndu-se de frică şi de presiuni de tot felul, care – în fond – oricît de opresante ar fi nu-l pot anihila complet, deci depinde de el ca acest apocalips portativ să se transforme într-un fel de izbîndă, o izbîndă reală, de întoarcere la o existență aproape normală. Democrația este în plin exercițiu, apocalipsul

este portativ, te eliberezi de frică şi nu recazi în apocalipsul tragic.

M.L.: Şi, pentru a concretiza puţin lucrurile, ajunge să fii convins că la temeiul noii democraţii trebuie pusă, s-o spunem, **Proclamaţia de la Timişoara** şi să lupţi pentru ca această Proclamaţie să se afle la baza noii societăţi, pentru ca apocalipsul, chiar portativ, să se evaporeze! Nu spun că e uşor. Spun că e o cale posibilă. În sfîrşit, lucrurile depind de noi. Timp de patruzeci şi ceva de ani n-am putut face politică şi n-am fost **în** istorie. Nu e adevărat că s-a făcut politică în România, nimeni n-a făcut politică în afară de cîţiva rari dizidenţi. Cîteva gesturi extraordinare, dar izolate. **N-am fost în istorie**, eram într-un imobilism caricaturizat. Cred că era un fel de imobilism nici măcar tragic, era grotesc, de fapt toate formele lui erau ale grotescului. **Iată că suntem în istorie, iată că depinde de noi**. Iată că nu va fi uşor, iată că va fi greu. Iată că avem de luptat cu o mentalitate din care, din păcate, a rămas ceva: o propagandă pe care atunci cînd o vedeam de departe credeam că

nu va da roade. A dat. Iată că purtăm în noi sechele, reflexele *omului nou*, chiar dacă nu însuşi *omul nou.* Iată că totul este foarte greu, iată că totul este posibil.

V.G.: *Sigur, eu am folosit un termen puțin cam tare, apocalipsul, dar justificat contextual şi motivat retoric…*

V.I.: Sunteți în bună vecinătate. La micile seisme occidentale, noțiunea de apocalips revenea periodic în gura lui **Malraux** sau în tragediile intime ale lui **de la Rochelle**. Deci sunteți în foarte bună companie. Iar **Cioran** însuşi, cînd era tînăr, făcea din tot procesul *schimbării la față a României* un fel de apocalips integral.

M.L.: După care a continuat, de altminteri, să se instaleze, să se afle în apocalips.

Şansele dezintoxicării

V.G.: *Un apocalips continuu. Însă, este neîndoielnic că totalitarismul a fost şi rămîne încă mai toxic decît, să spunem, bomba de la Hiroşima. Dacă după explozia atomică, chiar şi în atolul Bikini!, se poate relua încet viaţa, o viaţă normală, într-o structură socială totalitarizată,* ***mankurtizată*** *sistematic, cum de patruzeci de ani se întîmplă la noi sau de şaptezeci de ani în Uniunea Sovietică, reluarea unei existenţe fireşti într-un cadru civil normal şi recucerirea acestui* ***om, pur şi simplu****, par să fie mult mai dificile.*

V.I.: Da, şi e normal, pentru că, în definitiv, nuclearizarea ţesuturilor e pînă la urmă foarte gravă. Dar este mai puţin gravă decît dezastrul agresiv al conştiinţelor.

M.L.: Îmi permit să nu fiu de acord cu domniile voastre! Un om politic a spus că avem nevoie de douăzeci de ani pentru a ajunge la democraţie. Om politic – sigur că da, de ce calitate, asta e altceva. Nu cred deloc, **democraţia o vom**

avea repede sau deloc. Cred că într-adevăr am rămas cu sechele, cred că într-adevăr există cîteva metastaze, pe ici, pe colo. Cred însă, că de data asta, armele terapeutice le avem. Vedem nişte rezultate surprinzătoare. Noi acuma suntem în scenariul rău şi pesimist al lucrurilor. Dacă cineva ne-ar fi spus din exterior că s-ar putea, într-adevăr, ca țările cu regim comunist să se dezbare de acest regim cu o rapiditate extraordinară şi să regăseşti o societate civilă, încă bolnavă, încă de tratat, dar s-o regăseşti, în ce priveşte România ni s-ar fi părut tuturor că este o viziune trandafirie a lucrurilor. Nu spun din nou că va fi uşor. Spun că nu cred că e nevoie de douăzeci de ani, nici cum mi s-a spus, de o generație, două. Cred că noi, românii avem multe defecte şi avem o calitate care totodată poate fi un defect: adaptarea extraordinar de rapidă la schimbare. Nădăjduiesc din tot sufletul că de data asta rapiditatea asta va fi – totdeauna a fost la noi – spre bine. Ce ni se poate întîmpla? Să revenim la dilema maioresciană a formelor fără fond. Cred că formele vor fi obținute. Dacă sunt obținute, aceasta trebuie foarte repede. Cît

despre fondul cu care le vom umple, ne vom lua timpul necesar, ni l-am mai luat în istorie.

V.I.: Nu-i mai puțin adevărat că există un fel de *tradiție a nenorocului* care apasă asupra românului. Pentru că asistăm la un paradox nenorocit: în vreme ce celelalte țări din est sau centrul Europei ajung la libertate pe cale pașnică, fără o vărsătură de sînge, la noi, singura țară în care Revoluția a fost plătită cu sînge, şi încă cu sîngele tinerilor, tocmai la noi, faza postrevoluționară nu duce aşa de repede şi aşa de firesc la instaurarea democrației, la instaurarea şi regăsirea societății civile. Suntem singura țară care am vărsat sînge şi nu ajungem la nivelul celor care au cîştigat pacea societății civile fără să verse sînge. Nu-i ăsta un alt aspect al unei tradiții a nenorocului care cade asupra românului? Dacă aş fi credincios m-aş ruga să nu am a spune *n-a fost să fie*.

V.G.: *Din cîte am aflat, şi datorită emisiunilor Dumneavoastră, ascultate de-a lungul anilor cu senzația că suntem în fața singurei ferestre deschise spre un orizont cît de cît luminos, masacrați sau*

înghesuiți, ținuți cu forța într-un subsol insalubru din toate punctele de vedere, o asemenea poziție sau cercetare în acest sens face ***Vintilă Horia****, care pune această întrebare, absolut dramatică: ce fel de popor,* ***ce fel de destin are acest popor care începe, care se naşte prin decapitarea, autodecapitarea elitei sale?*** (Se referea la sfîrşitul războaielor daco-romane.)

Întoarcerea lui Lăpuşneanu?

V.I.: Eu sunt mai puțin de acord cu Vintilă Horia, care cade şi el într-un fel de apocaliptizare cam absolută, pentru că, în fond, ceea ce este plin de nădejde în actualul peisaj etico-politic şi concret în care ne aflăm, este că țestele intelectualilor n-au format nici o piramidă! Lăpuşneanu n-a revenit încă printre noi. Da, n-a revenit încă printre noi, nu văd piramida aceea de capete, văd numai nişte capete, pentru că despre ele e vorba, vorbesc despre

elite, nu? Eu văd capetele elitelor româneşti pe primul plan al trezirii conştiinţelor. Eu îi văd (pe aceşti intelectuali) părăsindu-şi uneltele de lucru şi preocupările lor pur profesionale. Îi văd descinzînd în cetate. I-am numit adineaorea, am putea să numim şi alţii. Încercăm să sperăm că vom asista şi la trezirea, măcar în ceasul al unsprezecelea, a celor care continuă să rămînă în turnul de fildeş al secolului al XIX-lea, pentru a se trezi cu adevărat în primăvara anului 1990. Deci nu sunt chiar aşa de pesimist. Din nou mă găsesc într-o postură paradoxală. Sunt din ce în ce mai optimist acum, cum nu am fost timp de patruzeci de ani.

M.L.: Eu aş propune în locul lui Lăpuşneanu o altă formulă.

V.I.: Nu, te întrerup. Pentru că, nu ştiu dacă Lăpuşneanu sau unul dintre dregătorii din preajma lui, este cel cu formula: „*Proşti, dar mulţi!*”.

M.L.: Deci eşti tentat să-i dai dreptate?

V.I.: Nu, nu. Eu aş fi pentru o răsturnare a acestei sintagme şi ea să devină **„mulţi, şi nu proşti”.**

M.L.: Mă gîndeam la altceva, amintind de Vintilă Horia. Aş înlocui prin **Meşterul Manole** nenorocul nostru. E mereu de reclădit.

V.I.: E curios că vine din partea lui, el care a creat o revistă care se chema *Meşterul Manole.* Sintetizînd, această tradiţie a nenorocului românesc mi se pare că, din cînd în cînd, ciclic, ca şi în Meşterul Manole – ce zideşti ziua, se dărîmă noaptea – apasă asupra noastră, fără a fi, totuşi, vorba de o decapitare brutală în istorie.

M.L.: N-avem timpul acuma, ar trebui o altă discuţie, şi foarte lungă, sau un studiu. Mi-e puţin frică de acest fel al nostru, foarte justificat aparent, de a ne jeli mereu asupra soartei noastre colective. Este un nenoroc istoric cert. Dar, cred că va trebui să încercăm să ne maturizăm şi să vedem întru cît suntem

şi noi, nu noi de-acuma, ci noi românii de-a lungul timpurilor, puțin răspunzători de acest nenoroc. Mi se pare că a ne jeli la porțile lui Dumnezeu, la porțile Occidentului şi la porțile Istoriei mereu, cu felul în care *am sabotat-o sau n-am sabotat-o*, devine un fel de tic de gîndire care ne îndepărtează de propria noastră răspundere. Dar, încă o dată, nu acesta poate fi obiectivul acestui final de dialog, de trialog.

15 Noiembrie 1987, prologul Revoluției din Decembrie 1989

V.G.: *Bineînțeles. Pentru final ne vom „deplasa" la Braşov, care ne-a şi dat semne şi argumente pentru ceva mai multe speranțe, pentru încredere. Care a dat semnalul de-mankurtizării generale, în Europa de Est, unde, de fapt, în* ***15 Noiembrie 1987*** *s-a semnat actul de deces al comunismului. Pornind de la acest eveniment, ar fi deosebit de interesant, pentru braşoveni în primul rînd,*

de sintetizat acum, felul în care a fost receptat evenimentul de la Braşov, ecourile, felul în care s-a raportat exilul la aceste evenimente.

M.L.: Trebuie spus că Braşovul a avut un ecou absolut excepţional, în presa franceză (vorbesc de presa franceză pentru că o cunosc mai bine), şi, ca să vă dau un exemplu, **în momentul în care se petrecea ceea ce se petrecea la Braşov, se petrecea în acelaşi timp în Polonia un eveniment fără precedent în blocul comunist: erau alegeri libere!**

V.I.: Era primul referendum din ţările din est în care **poporul răspundea NU!**

M.L.: Da, în care poporul răspundea **nu** cu vot secret. Era un eveniment capital şi simbolic. Ei bine, văd şi acum pagina întîia şi a doua şi a treia din ***Libération*** de pildă: **Braşovul!** Şi cîte un mic articolaş – şi lucrul ăsta cred că dă proporţiile – cîte un mic articolaş asupra lucrurilor petrecute în Polonia! Braşovul a fost receptat extraordinar, au fost emisiuni de televiziune, radioul nu mai înceta, presa era plină de ***Braşov***, cu atît mai mult cu cît

Braşovul venea ca ***un semn de lumină din ţara tuturor stagnărilor*** din răsărit. Braşovul a fost perceput – dumneavoastră care vă aflaţi acolo şi luptaţi, poate că aţi fost foarte fericiţi să ştiţi ce ecou extraordinar a avut Braşovul în Franţa, dar şi în general. În Franţa, pentru că în Franţa am văzut. Acuma, cred că nu putem despărţi Braşovul de faptul că dacă s-a aflat tot ceea ce s-a petrecut la Braşov în amănunţime, cu date, cu precizie, o datorăm curajului unui om. Acel om se numeşte Vasile Gogea, care în momentul în care gazetarii occidentali nu puteau să vorbească la Braşov cu nimeni, toată lumea era terorizată, erau evitaţi gazetarii occidentali, nu numai că a primit, i-a luat acasă la el pe gazetarii occidentali dar, în ***L'Événement du jeudi***, graţie lui, toată desfăşurarea evenimentelor de la Braşov cu o precizie care nu este numai a unui *martor*, ci *şi* a unui sociolog, s-a aflat în acele pagini excepţionale. Şi noi, de data asta mulţumim lui Vasile Gogea.

V.I.: Aş vrea să adaug că, în fond – pentru mine cel puţin, aş putea să mă înşel, eu nu sunt un om politic, dar în sfîrşit, asta e părerea mea – ,

eu văd insurecția de la Braşov ca un fel de prolog al Revoluției din Decembrie. Adică, în renaşterea României, în trezirea României spre libertate apare prologul de la Braşov şi continuă întru desăvîrşire cu **epilogul esențial**, esențial pentru că mereu deschis, **al Declarației de la Timişoara**.

V.G.: *Vă mulțumim pentru convorbirea realizată.*

M.L.: Noi vă mulțumim. Ne-ați întrebat în ce România ne întoarcem; aş vrea să adaug că nu ştiu în ce România ne întoarcem, suntem, totuşi, într-un loc în care un astfel de dialog, o astfel de discuție poate să se producă. Deci, **nu** există **numai coşmare!**

(Bucureşti, aprilie, 1990)

Sub titlul generic ***Al doilea exil***, acest interviu a apărut în numerele 5(224) şi 6(225)/1990, ale revistei ***ASTRA***, de la Braşov. Au fost păstrate inter-titlurile din revistă. Transcrierea de pe banda magnetică a fost făcută de Angela Tudorii.

Voci clare în vacarm

de Liviu Antonesei

Discuția a cărei lectură tocmai ați încheiat-o a fost purtată de cei trei interlocutori în aprilie 1990, la Bucureşti. Cred că era prima revenire a admirabililor şi regretaților noştri prieteni în țară, după un exil de peste patruzeci de ani, şi mai cred că evenimentul se petrecea în legătură cu prima **Conferință Națională** *a* **Uniunii Scriitorilor din România** *desfăşurată în libertate. Trialogul a fost publicat de Vasile Gogea în revista braşoveană* ***Astra*** *şi vreau să salut ideea inițiatorului acestuia de a-l recupera acum, în acest volum de mici dimensiuni, dar de mare încărcătură de idei. Idei legate de ideologia ca atare, de politica momentului, cu hipertrofia „noii puteri" şi fragilitatea opoziției – care a lăsat urme pînă azi! –, de constituirea dificilă a societății civile, de inerția mentalităților etc. Această recuperare mi se pare esențială pentru a înțelege mai bine climatul intelectual şi dezbaterile*

epocii. După circa şase luni, la Paris, aveam să port şi eu o discuție cu Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca şi ceea ce mi se pare remarcabil acum, recitind discuțiile în paralel, dincolo de fluxul evenimențial, este constanța temelor abordate.[*] *O să-mi spuneți că nu e ceva neapărat surprinzător, de vreme ce evoluțiile istorice semnificative au nevoie de distanțe mai mari de timp decît şase luni pentru a se manifesta. Perfect adevărat, numai că există perioade în istorie – cele revoluționare şi imediat post-revoluționare, de pildă – în care timpul se accelerează, iar faptele cu semnificație se aglomerează într-un ritm altul decît cel obişnuit. Iată, în intervalul de care vorbim, mă refer la întregul prim an post-revoluționar, am*

[*] Am publicat interviul în decembrie 1990 în două numere succesive din revista ***Convorbiri literare***. De asemenea, în volumul de interviuri ***1990. Vremea în schimbare***, Editura Moldova, 1997, pp. 192-225. În acelaşi volum, pp. 63-74, un interviu la fel de clarificator cu Vasile Gogea. Am realizat multe interviuri în cariera mea jurnalistică, însă singurele care au fost cuprinse între coperțile unei cărți sînt cele realizate în 1990, „din primăvară pînă-n toamnă", pentru că depuneau mărturie despre cel mai „dens" an pe care l-am trăit pînă acum. Alți intervievați: Paul Goma, Al. Paleologu, Dan Petrescu, Mihai Ursachi, Mircea Iorgulescu, Mihai Dinu Gheorghiu, Virgil Măgureanu şi minerul Neculai Spirilote, cu prima mărturie „din interior" despre organizarea mineriadelor.

avut parte de „Proclamația de la Timişoara", document care a polarizat societatea românească a vremii şi care, dacă ar fi fost adoptat oficial, nu doar semnat de milioane de oameni, ar fi schimbat mersul lucrurilor în țară. Dar am avut parte şi de conflictul interetnic de la Tîrgu Mureş, care a condus la apariția **SRI**, *de alegerile, mai degrabă plebiscitare, din „Duminica Orbului", de mineriada din 13-15 iunie, de primele „poduri de flori" şi de o mulțime de atîtea alte evenimente, cu sens pozitiv sau negativ, sau cu sensuri amestecate, greu de discernut chiar şi astăzi, în ciuda importantei, totuşi, distanțe temporale parcurse.*

Constanța temelor este însă numai unul din faptele care îmi atrag atenția. Celălalt, poate chiar mai important, mi se pare luciditatea exemplară de care dau dovadă cei doi interlocutori şi în discuția din aprilie şi în cea de la începutul lui noiembrie. Vasile Gogea are dreptate să-şi intituleze interviul ***Voci în vacarm****, poate nici eu nu mă înşel să introduc calificativul „clare". Pentru că este remarcabil cît de limpezi la minte, cît de lucizi şi exacți se dovedesc Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca, în vacarmul epocii, în „zgomotul*

şi furia" nu doar polifonice, ci şi cacofonice ce au caracterizat începuturile democraţiei băştinaşe. Să ne amintim că „noua putere" avea monopolul pe mediile audio-vizuale, începînd cu „televiziunea română liberă", care şi-a repus jugul la cîteva zile după explozia din decembrie 1989, că beneficia de sprijinul oficialului ***Azi****, „ziarul Frontului", şi al oficiosului* ***Adevărul*** *condus de Darie Novăceanu, ca să nu mai vorbesc despre puzderia de foste ziare judeţene ale defunctului* **PCR***, devenite instantaneu „ziare frontiste". În puţină vreme, cu sprijinul lui Petre Roman, care şi-a luat „răsplata" mai repede decît îşi imagina, avea să apară şi sinistra* ***România Mare****, probabil o culme inegalabilă a abjecţiei într-o presă „eliberată" în care abjecţia nu era neapărat o „valoare" neglijată! Se opunea acestei prese oficiale şi oficioase ceea ce s-a numit presa liberă, care în imensa ei majoritate se situa în opoziţie faţă de puterea neo-comunistă cătărată în fruntea bucatelor pe mormanele de victime ale Revoluţiei şi pe idealurile acesteia. Vîrf de lance era necruţătoarea* ***Românie liberă*** *– vă amintiţi: „Ce-aţi făcut în ultimii cinci ani?" sau „Dreptate, ochii plînşi vor să te vadă!" – însoţită*

de cîteva săptămînale noi, de la ***Revista 22***, ***Expres*** şi ***Cuvîntul*** *la* ***Nu*** *de la Cluj,* ***Societatea Timişoara*** *sau* ***Academia Caţavencu***, *precum şi de majoritatea revistelor editate de* **Uniunea Scriitorilor**. *Nu se poate spune că nu exista o dezbatere politică şi, uneori, chiar de idei. Dar exista şi foarte multă ură, şi multă confuzie. Ei, bine, în confuzia cu pricina, vocile Monicăi Lovinescu şi Vigil Ierunca, din interviurile scrise, din puţinele apariţii la televiziune, din articolele publicate în revistele culturale şi de atitudine, erau clare şi-l puteau ajuta să se orienteze pe cel care chiar voia să înţeleagă în ce lume a trăit, în ce lumea trăia şi cam cum ar fi putut arăta lumea în care urma să trăiască. Am recitit de cîteva ori discuţia aceasta înainte de a aşterne rîndurile de faţă pe hîrtie. Nu găsesc diagnostice eronate şi, din păcate aş spune, nici prognostice care să nu se fi confirmat. Cum nu găsesc nici în discuţia purtată de mine cu ei, aproximativ cu şase luni mai tîrziu. Poate că, în noiembrie, după mineriadă şi alte minuni iliesciene, vocile limpezi se vor mai fi înmulţit, dar în aprilie, cu siguranţă, nu erau la fel de numeroase! Poate într-un singur punct să se fi înşelat, de fapt cred*

că au exagerat dintr-o foarte mare prietenie. Mă refer la compararea unui important intelectual român cu Václav Havel. Fără a contesta valoarea intelectualului nostru, comparația e, totuși, la fel de strivitoare ca și cea produsă de el însuși între Horia-Roman Patapievici și Kierkegaard. Dar astea sînt mărunțișuri pînă la urmă, important este că Monica Lovinescu și Virgil Ierunca nu s-au înșelat în cele esențiale – nici înainte de decembrie 1989, dar nici după aceea, cînd atît de mulți au confundat albul cu negrul și cenușiul cu un fel de roz bombon.

Și o amintire, inedită, ca să spun așa. Pe 15 noiembrie 1990, seara, în studioul de la Paris al ***Europei Libere*** *a venit ediția din acea zi a cotidianului* ***România Liberă****. Pe prima pagină, anunțul privind înființarea* ***Alianței Civice*** *și lista membrilor fondatori, între care mă număram. Tot privind pagina, am simțit că mi-au dat lacrimile de emoție. Ștergîndu-le pe furiș, am observat că și gazdele mele fac același lucru! La masă, într-un restaurant din apropierea locuinței lor, am discutat numai despre acest eveniment și despre mitingurile care avuseseră loc în aceeași zi, zi simbolică!, în întreaga țară, începînd,*

desigur, cu Braşovul. Totul ni se părea extrem de important în constituirea unei contraputeri la excesiv de corpolenta „nouă putere". Ne înşelam? Nu cred. Poate că ***Alianța Civică*** *nu şi-a atins toate obiectivele propuse, desigur că a greşit cînd s-a asociat unei grupări politice şi a participat la o guvernare, dar, cu siguranță, în absența sa, lucrurile ar fi mers, vorba poetului Mihai Ursachi, (şi mai) „încet şi greu".*

(30 Septembrie 2010, în Iaşi)

Cuprins

Exilul şi „democratura” / 5
Vacarmul democraţiei / 9
Un „tribunal al tăcerii” / 13
Recuperarea memoriei / 15
Exilaţi şi „deplasaţi” / 18
O privire concretă / 22
O nouă geografie morală / 29
Omul nou n-a murit! / 30
Provizorat şi absolut / 33
Ipocrizie şi „sinceritate” / 36
„Omagiul” minciunii / 39
Recursul la Caragiale / 43
Apocalipsul portativ / 46
Şansele dezintoxicării / 49
Întoarcerea lui Lăpuşneanu? / 52
15 Noiembrie 1987,
prologul Revoluţiei din Decembrie 1989 / 55

Voci clare în vacarm.
Postfaţă de Liviu Antonesei / 59